

Сировинна економіка. Нафтовий бум у Галичині (друга половина XIX – перша половина XX століття)

З початком у світі епохи нафти в Галичині з її нафтовими родовищами з'явився шанс взяти участь у процесах глобалізації, а в цей до того мало кому відомий край потекли потоки іноземних капіталів разом з технологічними інноваціями. А в нафтовій промисловості з'явилося багато нових робочих місць для тих галицьких селян, які хотіли змінити власне життя. Однак навіть у час найбільшого нафтового буму на початку XX ст. економіка Галичини не могла вийти за межі замкненого кола ресурсної, сировинної моделі. Одним з перших нафтових підприємців став Ігнатій Лукасевич, який винайшов спосіб отримувати з нафти газ, який стали використовувати для освітлення. А одним із найбільш відомих нафтових магнатів був Станіслав Щепановський, автор книг з економіки Галичини. Його підприємства знаходилися в Слободі Рунгурській, яка стала одним із основних центрів видобування нафти разом з Дрогобичем і Бориславом. Ще одним нафтовим магнатом став Мойсей Гартенберг з Дрогобича. Галицькі українці не були лідерами у нафтовому бізнесі, їм належало близько 10 % родовищ, а інші з початком нафтового буму перейшли у власність іноземців. Загалом під час нафтового буму в Галичині заснували більше трьох сотень акціонерних товариств, пов'язаних із цією галуззю. Більшість із них були дрібними, і 15 великих компаній забезпечували три чверті всього видобутку нафти. Великі компанії створювали іноземні інвестори. Адже прибуток від інвестицій досягав наприкінці XIX ст. 10–12 % (у Західній Європі він не перевищував тоді 3–4 %) за рахунок низької оплати праці, а також інтенсивної розробки родовищ для одержання максимального доходу за короткий час. Максимальний рівень видобутку нафти був досягнутий в 1909 році – лише 5,2 % світового (в США в той час – 63 %). В цілому запаси нафти в Галичині виявилися не дуже великими, і після Першої світової війни, коли більшість нафтових свердловин були зруйновані, їх вже не стали відновлювати.

Ключові слова: сировинна економіка; Галичина у другій половині XIX ст.; нафтовий бум; Ігнатій Лукасевич; Станіслав Щепановський; Борислав; Дрогобич.

Актуальність теми. Нафтовий бум у Галичині в другій половині XIX ст. надав можливість приєднатися цьому краю до світових ринків (зокрема фінансових). У нафтову промисловість були вкладені великі іноземні капітали, з'явилися нові технології. Однак до промислового розвитку (такого як в центральній частині України в цей час) Галичини це так і не призвело, оскільки галицька економіка не вийшла за межі сировинної моделі. Актуальність теми зумовлена тим, що будь-який бум і надходження масових інвестицій ще не гарантує виходу із замкненого кола сировинної економіки незалежно від того, чи є ця сировина аграрною продукцією, чи таким природним мінеральним ресурсом як нафта.

Аналіз досліджень та публікацій, на які спирається автор. Розрізнені дані з історії нафтового буму в Галичині містяться у статтях і спогадах сучасників [2, 3, 6–9, 11–13], сучасних українських [1, 4, 5, 10, 14] та іноземних [15–24] авторів. Однак системний аналіз передумов та історії нафтового буму (зокрема в контексті проблеми обмежених можливостей сировинної економіки) автору статті невідомий.

Метою статті є системний аналіз передумов наслідків нафтового буму в Галичині у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Викладення основного матеріалу. Для Галичини нафтовий бум став шансом взяти участь у процесах глобалізації та приєднатися до світових ринків. Галицька сіль або деревина карпатських лісів такого шансу не давали – ця природна сировина використовувалася в основному в межах Австро-Угорщини. Однак в другій половині XIX ст. в світі почалася епоха нафти, ця природна сировина стала модним і затребуваним ресурсом. Коли згадали, що в Галичині нафта місцями просочується на поверхню, то цей край, який до того нічим не привертав увагу підприємців, крім лісів і запасів солі, одразу набув значно більшу цінність. Туди потекли іноземні капітали, і почалося масове заснування нафтових акціонерних компаній.

У Карпатських горах, де в багатьох місцях до того ніколи не бували іноземці, після початку видобутку нафти з'явилося багато підприємців з різних країн, які стали будувати нафтові вишки й власні будинки. Адже для масового видобутку нафти потрібні були не тільки інвестиції, але й безліч фахівців, яких у Галичині тоді в принципі не було – вони з'явилися пізніше, оскільки промислова революція прийшла сюди із запізненням. Так тут опинились англійські, французькі й канадські інженери – усі хотіли скористатися можливістю розбагатіти. А для галицьких селян з'явилася нова робота. Вона була

нелегкою, однак не варто ідеалізувати і звичну сільську працю – адже не від гарного життя селяни йшли на нафтові промисли. Процес індустріалізації бував важким, але інші варіанти розвитку були ще гірші.

Про галицьку нафту знали давно, хоча тривалий час було незрозуміло, для чого її використовувати – нафту потрібно переробити, щоб одержати з неї хоча б гас (бензин тоді ще не застосовувався). Біля села Слобода Рунгурська та й в інших місцях у ярах нафта в суміші з водою навіть просочувалася на поверхню, і місцеві жителі здавна використовували її замість дьогтю як мастильний матеріал. У 1771 році під час поглиблення соляної шахти виявили значну кількість нафти, і з того часу почався її видобуток – через декілька років у Слободі Рунгурській вже було п'ять нафтових колодязів. Саме так її тоді видобували – рили колодязь і черпали відрами, як воду (про свердловини тоді ніхто ще навіть не думав). Стінки колодязя зміцнювали гілками – не дуже надійно, але дешево. Щоб почати видобувати нафту потрібні були лише лопата, кирка, мотузка й відро. Потім по суміші нафти й води (її називали «ропа») за дідівською технологією довго били ціпками, нафта піднімалася на поверхню, її збирали в бочки й продавали на базарах.

Інтерес до нафти сильно зріс після того, як в 1853 році один з першопрохідників у видобутку й переробці нафти, хімік і підприємець Ігнатій Лукасевич (1822–1882) у невеликій лабораторії при львівській аптеці «Під золотою зіркою» («Pod Złota Gwiazda») винайшов спосіб одержання з нафти гасу й розробив конструкцію першої газової лампи. Галицьку економіку (та й суспільство в цілому) важко назвати відкритими для інновацій. Але навіть у такому несприятливому середовищі було зроблено одне з найважливіших відкриттів індустріальної епохи – спосіб перетворення сирової нафти в зовсім новий продукт, у паливо для освітлення – гас.

Він швидко зрозумів перспективність нової сировини й вирішив зайнятися нафтовим бізнесом. Знайшовши собі партнерів-підприємців, Лукасевич у 1854 році організував буріння першої в Європі нафтової свердловини, яку стали використовувати для промислового видобутку нафти. В 1856 році Лукасевич із компаньйонами побудував перший галицький нафтопереробний завод, а в 1861 році заснував власну нафтову компанію, яка одержала мільйон гульденів прибутків тільки за один рік. Розбагатівши, Ігнатій не скупився на добродійність – на його гроші будували дороги й мости, лікарні й школи. А в 1877 році він організував у Львові перший у світі нафтовий конгрес, на якому зібралися провідні нафтопромисловці. Наприкінці життя в 1882 році Лукасевич став співвласником п'яти нафтових компаній, щоправда, не дуже великих – у кожній було від десяти до півсотні працівників [16, с. 117, 126].

На той час у Галичині вже існувало декілька десятків невеликих нафтових заводів, а підприємці жили надіями на швидке багатство. Мабуть, найбільш колоритна постать галицького нафтового буму – Станіслав Щепановський. Один з головних ініціаторів масового видобутку нафти, підприємець, автор книг з економіки Галичини, він поставив перед собою амбітну мету – не тільки створити в Галичині сучасну нафтову промисловість, але й подолати за рахунок цього вікову відсталість цього краю.

Станіслав Щепановський у 1863 році вступив до Віденського політехнічного інституту, після його закінчення в 1867 поїхав у Париж, одержавши там диплом Школи мистецтв і мануфактур. На цьому його освіта не закінчилася – він вирішив вивчати економіку й хімію в Англії, ставши інженером. Молодого хіміка помітили й запросили в промисловий відділ Міністерства у справах Індії, де він працював декілька років, ставши визнаним знавцем індійської економіки й промисловості. Зрештою одержав британське громадянство.

У Галичину Щепановський приїхав у віці 27 років, у 1873, щоб провідати батька. Але довго затримуватися у Львові він не став і повернувся в Лондон – справи потребували його присутності в британській столиці. Незабаром після цієї поїздки Станіслав Щепановський познайомився із Францишеком Зимою. Той брав активну участь у польському повстанні 1863 року, після чого змушений був емігрувати в Англію. Там він знайшов роботу в одному з банків, зробив кар'єру й став його директором. Станіслав іноді зустрічався із Францишеком і ділився враженнями про свою поїздку із земляком. Потім вони навіть подружилися, незважаючи на різницю у віці – Зима був старшим на два десятиліття [18, с. 36].

Головною темою в їхніх розмовах був нафтовий бум у Галичині, який відкрив нові можливості розбагатіти. Напевно їм усе частіше в голову приходили думки повернутися на батьківщину й спробувати свої сили в нафтовому бізнесі. В 1879 році Щепановському запропонували супроводжувати в поїздки Індією принца Уельського – майбутнього британського короля Едуарда. Таке знайомство давало рідкісний шанс для кар'єрного зростання, але Станіслав зненацька для всіх відмовився, звільнився з міністерства й виїхав у Галичину. У цей час нафтовий бум в Америці та в Баку був у самому розпалі, люди швидко заробляли мільйони, тому рішення Щепановського виявилось не таким вже й дивним. Його друг Францишек повернувся в Галичину ще раніше, і став там директором Галицької ошадної каси з капіталом 33 млн гульденів. Щепановському був потрібен стартовий капітал для сміливих нафтових проєктів, та й Зима теж ухопився за можливість вигідно інвестувати мільйони Галицької каси. А найбільш вигідним бізнесом у ті роки стала нафта.

У 1879 році, прослухавши курс геології у Віденському університеті, Щепановський захотів провести власні геологічні дослідження в Карпатах. Відвідавши нафтові родовища, він вирішив розбагатити на нафтовому бізнесі, зібрав чималий капітал (1,8 млн крон) і заснував свою акціонерну компанію «Szczepanowski & Co», після чого розпочав видобуток нафти в Слободі Рунгурській недалеко від Коломиї. Там він енергійно узявся за роботу, придбав бурові установки та іншу новітню техніку. Справи пішли непогано й видобуток нафти значно зріс. Прибуток Станіслав Щепановський витрачав на будівництво нафтопереробного заводу в сусідньому містечку Печеніжин. У Слободі побудували нафтопровід, а в Коломиї – залізничну гілку. Францишек Зима охоче давав кредити своєму другові, вірячи в його удачу. Станіслав став мільйонером і визнаним «нафтовим королем», щедро інвестуючи капітали в розвиток нафтової промисловості Галичини. А Слобода Рунгурська перетворилася на одним з основних центрів видобутку нафти. В 1885 році тут уже було 300 свердловин, а річний обсяг видобутку досягав 75 тисяч тонн.

Ще одним відомим центром видобутку нафти, малосхожим на Слободу Рунгурську й підприємства Щепановського, був Борислав. Очевидці нафтового буму Іван Франко й Степан Ковалів у своїх оповіданнях яскраво описали це містечко. «Скрізь обман і злодійство... скільки тисяч людей в самім розквіті життя одичіло й згинуло» [6, с. 184–185, 158].

Причому за десятиліття буму в Бориславі мало що змінилося, у той час як в американських містечках приблизно такого самого розміру та з подібною історією (зокрема Ойл-Сіті в Пенсільванії) за роки видобутку нафти з'явилися бруковані вулиці, цегляні будинки й школи. Навіть сусідній Дрогобич став виглядати набагато краще. Але «не так був зложений» Борислав, де «більша часть підприємців вела свої діла якось по-злодійськи, без порядку, щоб тільки від робітника видавити якнайбільше» [13, с. 347]. Тим, хто хотів вести справи цивілізовано, як-от Станіслав Щепановський, важко було працювати в Галичині.

Сучасники, намагаючись зробити цю систему більш людиною, не раз звертали увагу на жакливі умови роботи на нафтових промислах, але це була тільки одна сторона промислової революції в Галичині. Умови праці під час видобутку нафти були тоді справді важкими, однак за цю працю платили більше, ніж люди могли заробити у своєму селі. У світі почалася епоха бурхливого економічного зростання, якого ще не знала історія. Це зростання вело до підвищення якості життя – адже індустріальний капіталізм скрізь і завжди покращував добробут. Може для простих робітників і не дуже сильно, але все одно підвищував, навіть якщо це не було помітно одразу. Адже зростання доходів і можливостей – це, мабуть, найважливіша обіцянка капіталізму.

Нафту знайшли в Бориславі давно, ще в 1835 році там було 30 нафтових колодязів. Тоді це було село з вісьмома сотнями мешканців, а в 1900 році воно стало чи не найбільшим центром нафтової промисловості з населенням 12,5 тисяч осіб. Коли там почали масово видобувати нафту й «гірський віск» озокерит (з нього робили парафін), селяни здавали свої земельні ділянки в оренду, сподіваючись швидко розбагатити. У більшості випадків ці надії не виправдалися, й багатства це їм не принесло. «Хто не бачив власними очима Борислава, не прожив у ньому кільканадцять років, не стежив зорким оком, що жадливість людська і егоїзм можуть вчинити», тому важко зрозуміти, як там жилося людям [6, с. 184–185].

У 1865–1875 роки в Бориславі було 10–15 тисяч нафтових шахт (простіше кажучи, колодязів), адже буріння тоді тільки починали використовувати. Деякі мали по 20–30 власників: більшість підприємців, які приїхали сюди під час буму, не мали капіталів, щоб одноосібно орендувати на рік хоча б одну шахту. Втім, прибуток на вкладений капітал у той час досягав у середньому 60 % (а іноді й більше), тому всі незручності й труднощі були виправдані. І це незважаючи на те, що в Бориславі видобуток нафти вели найбільш примітивними способами (її черпали відрами з колодязів), щоб завдяки дешевій праці отримати якнайшвидше максимальний прибуток. Щодо впровадження нової техніки теж не було навіть мови. Так Борислав став символом нещадної експлуатації й нелюдського ставлення до працівників нафтових промислів.

Галицькі українці не стали лідерами в нафтовому бізнесі. Хоча певне місце в ньому вони зайняли, воно не було значним, досягаючи за кращих часів 10 % усіх нафтопромисловців, почасти через те, що на самому початку буму українські селяни в основному продали свої нафтоносні землі. Збагатилося тільки кілька родин [12, с. 790–793]. «Через нашу недбайливість, байдужість і нездарність не маємо ні одного нафтового підприємства у своїх руках. Майже всі найкращі нафтові терени, які були власністю наших громадян, перейшли за безцінь у чужі руки» [3, с. 5]. З початком нафтового буму прийшли «чужі капіталісти і добули... мільйонів» [2, с. 5]. «Місто Борислав... стало невичерпною криницею, з якої капіталісти, переважно єврейські, черпали мільйони, а власники ґрунтів, на яких показалася нафта, наші селяни, продавали ґрунти підприємцям спекулянтам за безцінь... гроші часто пропивали і ставали міськими водоносами» [9, с. 15]. «Осталось на цілий Борислав і околиці 3–4 українські доми, що зберегли трохи майна» [2, с. 5].

Цій суворій оцінці тих, хто ще пам'ятав нафтовий бум у Бориславі, можна не дивуватися – так було у всіх нафтовидобувних країнах, зокрема і значно багатших, аніж аграрна Галичина. Та й важко уявити, що селяни (у будь-якому разі більшість із них) стали б самі добувати нафту на власних полях – для цього потрібні підприємницький таланти, знання й капітали. А вони є не в усіх. Одержати дохід від нафтового буму, нехай не найбільший, вони могли тільки здаючи свої землі в оренду. І селяни скористалися такою можливістю. Більшість, звичайно, не пропили ці гроші – вони стали жити трохи краще.

Крім небагатьох «українців, що добре заробляють на нафтовім ділі», були ще перед Першою світовою війною «різні спроби організувати якесь українське нафтове підприємство, було також кілька фахівців-українців у нафтовім ділі» [11, с. 1]. Можна було почути заклики «створити більші чи менші спілки, але всі ті зусилля до війни кінчалися тільки часописними голосами. А ці голоси не находили відгуку серед нашого громадянства. Воно з недовір'ям ставилося» до тих закликів, оскільки «не довіряло якимось там незанимим нафтярам» [3, с. 5]. Ще в 1882 році в Космачі з'явилося українське нафтове товариство, засноване священником Юліаном Драгомирецьким разом з вісьмома українцями-партнерами. В 1906 році у Львові Михайло Терлецький і Кость Левицький заснували українське нафтове товариство, ліквідоване через нестачу капіталів. Восени 1913 року в Бориславі з'явилася «Нафтово-Промислова спілка». А на початку 1914 року в Бориславі створили нафтове товариство «Доля», однак його історія виявилася недовгою – незабаром почалася війна [8, с. 54].

Зайняти українцям своє місце в нафтовому промислі Борислава допомагали брати Левицькі. Пилип багато років працював інженером на нафтових промислах, а коли став директором великої німецької нафтової фірми, охоче приймав до себе на роботу українців. А Роман Левицький багато років був управляючим нафтової компанії; він також допомагав українцям отримати роботу і підтримував грошми українських студентів, які працювали асистентами на нафтових шахтах, щоб ті могли продовжити освіту [7, с. 596–598]. Наприкінці XIX ст. для українців у нафтовому бізнесі час уже було втрачено – у Галичину увійшли великі іноземні компанії, з якими місцеві підприємці (українці, поляки і євреї) уже не могли конкурувати.

Ще один з найважливіших центрів галицького нафтового буму – Дрогобич – виглядав набагато пристойніше, ніж Борислав. Важка праця робітників у вузьких і тісних укріплених гілками нафтових колодязях, які могли у будь-який момент обвалитися, була і там рабською. Але в Дрогобичі була більше помітна інша сторона, життя розбагатілої на нафті еліти (таких як брати Гартенберги) і напівеліти навколо неї. Може вони і не були мільонерами, але все одно курили дорогі кубинські сигари [23]. Одразу було помітно, що сприятливий вплив цивілізації торкнувся цього містечка, в минулому нічим непримітного.

Знаменитий Мойсей Гартенберг володів у Дрогобичі не тільки розкішним будинком, а майже половиною вулиці. Крім того, йому належали земельні ділянки, магазини й будинки в інших галицьких містах. Два брати, Мойсей і Лазар, сини корчмаря з карпатського села Рибник, починали з малого: за чутками, Мойсей возив у Борислав і Дрогобич молоко, а старший брат Лазар торгував дровами. Коли в центрі загальної уваги опинилася нафта, брати спершу заготовлювали деревину для вишок, а пізніше вирішили самі добувати озокерит і нафту. В 1863 році вони побудували у Дрогобичі нафтопереробний завод «Гартенберг, Лаутербах, Вагманн і Гольдхаммер», що переробляв більше 400 000 барелів нафти за рік. А в 1883 році в Коломиї почав працювати новий нафтопереробний завод «Кюнель, Гартенберг, Шреєр і компанія», у який компаньйони інвестували 60 000 гульденів. Гроші потекли рікою, і Гартенберги купували нові й нові нафтоносні ділянки. До кінця 1880-х вони були в zenіті слави, щедро жертвуючи на доброчинність.

Дрібні підприємства, де нафту переробляли вже не кустарними методами (як у часи Ігнатія Лукасевича), змінилися нафтопереробними заводами («дистиляторнями») із визнаними у тогочасному світі технологіями. Особливо прославилися великі нафтопромисловці Ян Мітіс і гірський інженер Іозеф Геккер [24, с. 132–133].

Одне з найбільших нафтопереробних підприємств у Печеніжині належало Станіславу Щепановському. З його ініціативи в 1886 році створили фінансовий консорціум для будівництва відгалуження залізниці від Коломиї до нафтових родовищ. Проблема транспортування нафти тоді стояла дуже гостро – через нерозвиненість інфраструктури Галичини видобуту нафту й продукти її перегонки було складно перевозити до основних морських портів Австро-Угорщини (Трієст і Пула), які знаходилися досить далеко від місця видобутку. Вартість транспортування теж була високою: за собівартості нафти 2,5 крони за кубометр на місці видобутку після доставки у Відень її собівартість підвищувалася більш ніж у два рази, до 5,6 крони. А це помітно знижувало рентабельність нафтового бізнесу. Тому в Галичині встановили низьке мито на вивіз сирової нафти й високе на нафтопродукти. Це стимулювало видобуток нафти, але гальмувало її переробку на місці. В 1905 році на нафтопереробні заводи Галичини надходило лише 30 % видобутої нафти, решту вивозили [5, с. 51].

Однак навіть у «нафтового короля» Щепановського не все йшло добре, незважаючи на щедру фінансування. Коли в 1886 році Станіслава обрали депутатом австро-угорського парламенту, виявилася,

що він не міг ним стати, тому що мав британський паспорт. Конкуренти роздули із цього цілий скандал – «іноземець захоплює нафтові родовища». Щепановський від британського громадянства відмовився, прийнявши австро-угорське, однак його усунули з усіх посад і позбавили права бути співвласником бізнесу, отже все довелося починати практично з нуля. Але Станіслав не здавався. В 1887 році він купив декілька інших нафтових родовищ і заснував нову компанію – «Галицьке акціонерне товариство нафтової промисловості». Щепановський як підприємець був, звичайно, романтиком: адже він не просто хотів за будь-яку ціну отримати прибуток від нафти (як бориславські ділки, які вичавлювали всі соки з робітників), а мріяв вивести Галичину з економічної відсталості. Він будував на своїх родовищах житло й магазини для робітників, а також відкривав для них клуби, де виступав з лекціями.

Однак він вклав узяті в борг гроші в декілька земельних ділянок, розраховуючи на багаті родовища, але нафти там не виявилось. А борги потрібно було віддавати. Довелося терміново продати Англо-Австрійському банку за мільйон ринських злотих (2 млн крон) найбагатше родовище в Східниці, але однаково він не зміг повернути Францишеку Зимі кредит у 2 млн ринських злотих (4 млн крон). Зрештою, історія «галицького Рокфеллера» Щепановського закінчилася зовсім не так, як можна було б передбачати. Чутки про те, що в Щепановського проблеми, і він через збитки не може повернути борги, швидко поширилися.

19 січня 1899 року численні вкладники Галицької ощадної каси кинулися забирати гроші – паніка охопила все місто. Каса, яка вже півстоліття бездоганно працювала в гарному респектабельному будинку у віденському стилі на Гетьманських валах, завжди вважалася надійною фінансовою установою, послугами якої користувалося багато людей. І раптом вона опинилася на грані банкрутства через великі кредити, видані «нафтовому королю». Юрба вкладників оточила будинок каси, потім прибула поліція й заарештувала директора Францишека Зиму – давнього друга Щепановського, який постачав його капіталами.

Аудит показав, що фінансові справи ощадної каси були не дуже добрими. Виявилось, що Францишек Зима для того, щоб по дружбі видавати кредити «нафтовому королю», відкрив фіктивні рахунки загалом на п'ять мільйонів гульденів. Скандал ще більше роздували не тільки дрібні банки (які хотіли обвалити такого великого конкурента, як Галицька ощадна каса), а й нафтові суперники, що давно мріяли позбутися Щепановського. Закінчилася справа тим, що 72-літній Зима помер у в'язниці, так і не дочекавшись суду – серце не витримало. Газети згадували про чутки, що він нібито отруївся, а може навіть його взагалі отруїли [19]. А Щепановському (хоча суд визнав його ні в чому не винним) довелося піти з нафтового бізнесу і продати конкурентам за півціни свої родовища. Він залишився ні з чим і незабаром помер в 1900-му. Було йому тоді лише 54 роки.

В цілому під час нафтового буму в Галичині заснували більше трьох сотень акціонерних товариств, пов'язаних із цією галуззю. Потім у результаті концентрації виробництва й злиття дрібніших компаній їхня кількість скоротилася з 344 в 1907 до 254 в 1910 році [1, с. 26]. З них найбільші 15 компаній забезпечували три чверті видобутку нафти: основним з них було «Галицько-Карпатське товариство» з капіталом 16 млн крон, компанії «Східниця» з капіталом 10 млн крон і «Галичина» з капіталом 6 млн крон, а також «Акціонерне товариство нафтової промисловості», «Ст. Фрейнд і Ко» тощо [14, с. 52–53]. Нафтовидобувні підприємства з'являлися, безліч разів змінювали власників, а потім зникали так само швидко, як виникли, або ж поглиналися великими нафтовими компаніями.

Зазвичай той, хто був більш діловим і активним, купував або орендував нафтоносну ділянку землі, створював товариство і ставав головою правління. Потім продавав (або здавав в оренду) ділянку заснованому ним же товариству за чималу суму. Після цього він одержував чималі відсотки від прибутку за добуту нафту, оформлюючи їх на дружину або інших родичів (як правило, вони ставали членами правління). За завищеною ціною проводив буріння (та інші роботи), звітуючись хіба що перед самим собою; виписував собі премії й оплачував особисті рахунки з бюджету товариства. У дрібних нафтових підприємствах таке бувало дуже часто. Вичавивши в такий спосіб з товариства усе, що можливо, власник контрольного пакета акцій продавав за вигідною ціною свій пакет компанії з іноземним капіталом.

Іноземні інвестори часто не створювали нових компаній, вкладаючи капітали в модернізацію вже існуючих, але не дуже прибуткових підприємств. Їх вони купували в місцевих власників. А ті у свою чергу потім часто купували акції великих нафтових компаній на гроші, отримані від продажу своїх дрібних нафтових підприємств і нафтоносних земельних ділянок.

Більшість великих нафтових компаній створювалися за рахунок іноземних інвестицій – «у великих підприємствах... панує в нас іноземний капітал» [23, с. 187]. Іноземці приносили нові методи видобутку нафти, нові вимоги до культури виробництва, і завдяки ним галицьку нафту експортували в різні країни. Інвесторів приваблювала можливість одержати високі доходи. Прибуток від інвестицій наприкінці XIX ст. зазвичай становив тут 10–12 % (у Західній Європі він не перевищував тоді 3–4 %). Така висока прибутковість досягалася за рахунок низької оплати праці, а також інтенсивної розробки родовищ для

одержання максимального доходу за короткий час. Тому деякі галицькі акціонерні нафтові компанії сплачували дивіденди 25–27 % [21, с. 118].

Загальна фінансова криза 1899–1902 років загальмувала приплив іноземних інвестицій у нафтові компанії Галичини, хоча й не надовго. Під час кризи попит на нафту знизився, відповідно впали й ціни на неї – з 6 крон в 1900 до 5,6 крони в 1901, 2,8 крони в 1902 і 2,5 крони в 1903 році [10, с. 323]. Після закінчення кризи нафтовий бум розгорівся з новою силою, і видобуток галицької нафти став справді масовим. Його контролювали великі акціонерні компанії з іноземними капіталами.

Спершу в нафтовій промисловості Галичини переважав австрійський капітал. Коли в другій половині XIX ст. у світі почалися процеси експорту капіталу, Австро-Угорська імперія (яка не мала зовнішніх колоній) могла вкладати накопичені фінансові ресурси тільки у власні периферійні регіони, зокрема в Галичину. Серед найбільших австрійських інвесторів лідирував віденський банк «Credit Anstalt». У той самий час усе більший вплив став набувати германський капітал (зокрема німецька компанія «Deutsche Erdöl AG») – вигоду інвестицій у видобуток нафти тоді вже багато хто зрозумів. А на початку XX ст. в Галичину потекли французькі капітали (компанія «Societe Anonyme de Limanowa»), англійські («Premier Oil and Pipeline Co., Ltd.») і американські («Socony-Vacuum Oil Company»).

У ті роки американські компанії вважалися визнаними лідерами у видобутку нафти. У Галичині американський капітал з'явився з 1875 року, коли на місцевих нафтових підприємствах стали використовувати імпортовану зі США техніку. В 1898 році почала роботу галицька філія американського концерну «Socony-Vacuum Oil Company», однієї з найбільших тоді нафтових компаній (попередника сучасної «Exxonmobil»). А 29 травня 1909 року в Гамбурзі підписали угоду між нафтовими компаніями Галичини й ще одним світовим лідером у видобутку нафти – американською компанією «Standard Oil», яка одержала право на розробку галицьких нафтових родовищ. Після цього в Галичину навіть прибув сам «нафтовий король» Джон Рокфеллер.

Наприкінці XIX – початку XX ст. конкуренція між нафтовими компаніями загострювалася. У той час іноземний капітал у нафтових компаніях часто був змішаним: в одне з найбільших нафтовидобувних товариств «Галичина» вклали німецькі, англійські, польські та інші інвестиції, а капітал компанії виріс із 6 млн крон в 1904 до 20,5 млн в 1918 році. В 1913 році загальний обсяг інвестицій у нафтовидобувну промисловість Галичини досяг 310 млн крон. Місцевий галицький капітал становив лише 19 %, решта – іноземні інвестори (30 % – австрійський капітал, 20 % – англійський, по 12–15 % – німецький і французький, по 2 % – американський і бельгійський [4, с. 421].

Зростали обсяги видобутку нафти – з 300–330 тисяч тонн в 1896–1900 роках до рекордних 2,1 млн тонн в 1909 році (однак лише 5,2 % світового обсягу) [15, с. 1]. У США тоді видобували 63 %, у районі Баку – 22 % [20, с. 39]. Тому не варто переоцінювати значення галицької нафти на світовому ринку. Та й запаси її виявилися не дуже великими і швидко вичерпалися – видобуток став знижуватися з 1910 року й перед початком Першої світової війни впав у два рази й становив лише мільйон тонн [4, с. 421].

Однак для самої Галичини нафтовий бум мав велике значення. Це була і участь у новому глобальному ринку нафтопродуктів, який швидко зростав, і потоки іноземних капіталів (які завжди й скрізь поживлявали не тільки економіку, але й повсякденне життя), і шанс на технологічні інновації. Втім, навіть під час найбільшого нафтового буму індустріалізація (крім хіба що самих нафтовидобувних компаній) слабко торкнулася Галичини. На відміну від Центральної України (де швидко розвивалося виробництво цукру), і особливо південно-східного індустріального регіону з його вуглевидобувною й металургійною промисловістю. А розгалужена на початку XX ст. залізнична мережа зв'язала ці промислові центри із чорноморськими портами. Галичині для такої індустріалізації не вистачило часу – нафтовий бум перервався з початком Першої світової війни. Після її закінчення Австро-Угорщина розпалася, а Галичина стала частиною Польщі, економічні можливості якої були значно меншими.

Нетривалий період економічного підйому під час нафтового буму змінився застоєм ще до початку війни. А під час Першої світової війни відступаючі російські війська підірвали й підпалили нафтові свердловини, після чого нафтова промисловість у Галичині виявилася повністю зруйнованою. Після закінчення війни відновлювати все це стало економічно не вигідно: на той час у світі відкрили багатші родовища, а невеликі й сильно виснажені за роки буму запаси галицької нафти втратили значення. В 1925 році в Галичині видобували лише половину відсотка світового обсягу. У той час у видобутку нафти лідирували США – 72,1 %, потім йшли Мексика (10,1 %), Радянський Союз (5 %), Персія (3,1 %) та інші країни. Галичина була лише на 10 місці – 0,54 % світового видобутку нафти [17, с. 188–189].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У пам'яті сучасників нафтовий бум залишився надовго. Мабуть, і сама галицька економіка після нафтового буму стала іншою, динамічнішою. Тому вплив тієї хвилі глобалізації на рубежі XIX і XX ст. не пройшов для Галичини марно. Однак цей край був не настільки багатим нафтою. Та й 5 % світового видобутку в роки буму – не дуже багато. До того ж в Америці нафтова промисловість бурхливо розвивалася у світі індивідуалізму й вільного підприємництва, але із чіткими правилами поведінки на ринку. У Галичині вона намагалася вижити в дуже консервативному суспільстві, пронизаному феодално-аграрною психологією. Постійно відчувалася

нестача капіталу, у той час як інвестори в Америці влили в нафтову промисловість величезні гроші. А головна причина в тому, що сировинна економіка сама по собі не гарантує процвітання. Щоб розірвати замкнене коло бідності й нерозвиненості, необхідно змінити структуру економіки, перейти від видобутку сировини до промисловості й сфери послуг. Таке могло бути навіть і в Галичині, але за іншого збігу історичних обставин.

Список використаної літератури:

1. Економічна історія України: історико-економічне дослідження : в 2 т. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 26 с.
2. Трускавець та українська господарка / Діло. – 1934. – 2 вересня. – 5 с.
3. *Інж К.* Наш національно-господарський інтерес у нафтовій промислі / *К.Інж* // Діло. – 1938. – 7 травня. – 5 с.
4. Історія народного господарства Української РСР : у 3 т. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 421 с.
5. Історія України. Новітня доба / за ред. акад. *В.М. Литвина*. – К. : Академвидав, 2012. – 51 с.
6. *Ковалів С.* Галицька Каліфорнія / *С.Ковалів*. – Х. : Рух, 1930. – С. 184–185, 158.
7. *Левицький М.* Українці в нафтовій промислі / *М.Левицький* // Дрогобиччина: земля Івана Франка : у 2 т. – Нью-Йорк–Париж : Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – Т. 2 (Український архів. Т. 25). – С. 596–598.
8. *Лепкий Л.* Борислав / *Л.Лепкий* // Ілюстрована Україна. Ч. 3. – 1914. – 54 с.
9. *Макух І.* На народній службі. Спогади / *І.Макух*. – К. : Основні цінності, 2001. – 15 с.
10. *Нестеренко О.О.* Розвиток промисловості на Україні : у 3 ч. / *О.О. Нестеренко*. – К. : АН УРСР, 1962. – Ч. 2. Фабрично-заводське виробництво. – 323 с.
11. Новий замах на права українського селянина / Діло. – 1927. – 4 грудня. – 1 с.
12. *Терлецький М.* Добування бориславської нафти в минулому / *М.Терлецький* // Дрогобиччина: земля Івана Франка : у 2 т. – Нью-Йорк–Париж : Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – Т. 2 (Український архів. Т. 25). – С. 790–793.
13. *Франко І.* Борислав сміється : зібрання творів : у 50 т. / *І.Франко*. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 15. Повісті та оповідання. – 347 с.
14. *Хонігсман Я.С.* Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.) / *Я.С. Хонігсман*. – Л. : Вид-во Львів. університету, 1971. – С. 52–53.
15. Amalgamation of Galician Pipe Line interests / *The Times. Finance, Commerce & Shipping*. – 1911. – 18 march. – P. 1, Col. 4.
16. *Bonusuak W.* Szejz z Galicji. Ignacy Lukaszewicz, 1822–1882 / *W.Bonusuak*. – Rzeszow : Libra, 2007. – P. 117, 126.
17. *Frank A.F.* Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia / *A.F. Frank*. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2007. – P. 188–189.
18. *Kuberski L.* Stanisław Szczepanowski, 1846–1900: przemysłowiec, polityk, publicysta / *L.Kuberski*. – Wydawn. Uniwersytetu Opolskiego, 1997. – 36 s.
19. Przegląd / *Naprzod*. – 1899. – 10. VIII. – 1 s.
20. *Puchowicz A.* With oil through generations / *A.Puchowicz*. – Plock, 2006. – 39 p.
21. *Rymar L.* Galicyjski przemysł naftowy / *L.Rymar*. – Krakow, 1915. – 118 s.
22. *Schatzker V.* The Jewish Oil Magnates of Galicia / *V.Schatzker*. – Montreal : McGill-Queen's Press, 2015. – Part 1: The Jewish Oil Magnates: A History. – P. 1853–1945.
23. *Szczepanski A.* Stan wytworczosci przemyslowej i gorniczej Galicji w roku 1910 / *A.Szczepanski*. – Lwow, 1912. – 187 s.
24. *Waciega S.* Galicyjski pionierzy przemyslu naftowego w II polowie XIX wieku / *S.Waciega* // *Malopolska*. – 2016. – XVIII. – S. 132–133.

References:

1. *Ekonomichna istoriia Ukrainy: istoryko-ekonomichne doslidzhennia* (2011), v 2 t., Nika-Tsentr, K., Vol. 2, 26 p.
2. «Truskavets ta ukrainska hospodarka» (1934), *Dilo*, 2 veresnia, 5 p.
3. *Inzh, K.* (1938), «Nash natsionalno-hospodarskyi interes u naftovim promysli», *Dilo*, 7 travnia, 5 p.
4. *Istoriia narodnoho hospodarstva Ukrainskoi RSR* (1983), u 3 t., Naukova dumka, K., Vol. 1, 421 p.
5. *Lytvyna, V.M.* (ed.) (2012), *Istoriia Ukrainy. Novitnia doba*, Akademvydav, K., 51 p.
6. *Kovaliv, S.* (1930), *Halytska Kaliforniia*, Rukh, Kh., pp. 184–185, 158.
7. *Levytskyi, M.* (1973), «Ukrainci v naftovim promysli», *Drohobychchyna: zemlia Ivana Franka*, u 2 t., Naukove tovarystvo im. Shevchenka, Niu-York–Paryzh, Vol. 2 (Ukrainskyi arkhiv. Vol. 25), pp. 596–598.
8. *Lepkyi, L.* (1914), «Boryslav», *Iliustrovana Ukraina*, Part 3, 54 p.
9. *Makukh, I.* (2001), *Na narodnii sluzhbi. Spohady*, Osnovni tsinnosti, K., 15 p.
10. *Nesterenko, O.O.* (1962), «Part 2. Fabrychno-zavodske vyrobnytstvo», *Rozvytok promyslovosti na Ukraini*, u 3 ch., AN URSR, K., 323 p.
11. «Novyi zamakh na prava ukrainskoho selianyna» (1927), *Dilo*, 4 hrudnia, 1 p.
12. *Terletskyi, M.* (1973), «Dobuvannia boryslavskoi nafty v mynulomu», *Drohobychchyna: zemlia Ivana Franka*, u 2 t., Naukove tovarystvo im. Shevchenka, Niu-York–Paryzh, Vol. 2 (Ukrainskyi arkhiv. Vol. 25), pp. 790–793.
13. *Franko, I.* (1978), «Vol. 15. Povisti ta opovidannia», *Boryslav smiitsia*, zibrannia tvoriv, u 50 t., Naukova dumka, K., 347 p.
14. *Khonihsman, Ya.S.* (1971), *Pronykennia inozemnoho kapitalu v ekonomiku Zakhidnoi Ukrainy v epokhu imperializmu (do 1918 r.)*, Vyd-vo Lviv. universytetu, L., pp. 52–53.

15. «Amalgamation of Galician Pipe Line interests» (1911), *The Times. Finance, Commerce & Shipping*, 18 march, P. 1, Col. 4.
16. Bonusiak, W. (2007), *Szejk z Galicji. Ignacy Lukaszewicz, 1822–1882*, Libra, Rzeszow, pp. 117, 126.
17. Frank, A.F. (2007), *Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, pp. 188–189.
18. Kuberski, L. (1997), *Stanisław Szczepanowski, 1846–1900: przemysłowiec, polityk, publicysta*, Wydawn. Uniwersytetu Opolskiego, 36 p.
19. «Przegląd» (1899), *Naprzod*, 10. VIII, 1 p.
20. Puchowicz, A. (2006), *With oil through generations*, Plock, 39 p.
21. Rymar, L. (1915), *Galicyski przemysł naftowy*, Krakow, 118 p.
22. Schatzker, V. (2015), «Part 1. The Jewish Oil Magnates: A History», *The Jewish Oil Magnates of Galicia: 1853–1945*, McGill-Queen's Press, Montreal.
23. Szczepanski, A. (1912), *Stan wytworczosci przemyslowej i gorniczej Galicji w roku 1910*, Lwow, 187 p.
24. Waciega, S. (2016), «Galicyski pionierzy przemyslu naftowego w II polowie XIX wieku», *Malopolska*, XVIII, pp. 132–133.

Мошенський Сергій Захарович – доктор економічних наук, професор Державного університету «Житомирська політехніка».

<https://orcid.org/0000-0002-8024-8908>.

Наукові інтереси:

- економічна безпека держави;
- економічна історія;
- фінансова історія.

Moshenskiy S.Z.

Raw material economy. Oil boom in Galicia (the second half of the 19th – the first half of the 20th century)

With the beginning of the oil era in the world, Galicia with its oil fields got a chance to take part in the processes of globalization, and foreign capital along with technological innovations flowed into this previously unknown region. And many new jobs appeared in the oil industry for those Galician peasants who wanted to change their lives. However, even during the biggest oil boom at the beginning of the 20th century, the economy of Galicia could not go beyond the closed circle of the resource raw material model. One of the first oil entrepreneurs was Ignatius Lukasevich, who invented a way to obtain kerosene from oil, which was used for lighting. And one of the most famous oil tycoons was Stanislaw Shchepanovskyi, the author of books on the economy of Galicia. His enterprises were located in Sloboda Rungurska, which became one of the main centers of oil production along with Drohobych and Boryslav. Moisei Hartenberg from Drohobych became another oil tycoon. Galician Ukrainians were not leaders in the oil business, they owned about 10 % of the deposits, and the rest were transferred to foreigners after the beginning of the oil boom. In general, during the oil boom, more than three hundred joint-stock companies related to this industry were founded in Galicia. Most of these were small-scale, and 15 major companies accounted for three-quarters of all oil production. Large companies were created by foreign investors. After all, the profit from investments reached at the end of the 19th century 10–12 % (in Western Europe it did not exceed 3–4 % at the time) due to low wages, as well as intensive development of deposits to obtain maximum income in a short time. The maximum level of oil production was reached in 1909 – but only 5,2 % of the world (in the USA at that time – 63 %). In general, the oil reserves in Galicia were not very large, and after the First World War, when most of the oil wells were destroyed, they were no longer restored.

Keywords: raw material economy; Galicia in the second half of the 19th century; oil boom; Ignatius Lukasevich; Stanislaw Shchepanovskyi; Boryslav; Drohobych.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2023.